

CZIGÁNY LÓRÁNT
Kinek a nyelvében él a nemzet?

Kora gyerekkorom óta falom a szótárakat és lexikonokat. Ha egyszer nekem is feltennék a megtisztelő kérdést – a már unalomig ismételt körkérdés keretében –, hogy melyik az a tíz könyv, amit egy lakatlan szigetre magammal vinnék, bizony bevallanám, hogy nem vinném én a Bibliát, se Dosztojevszkij vagy Tolsztoj valamelyik regényét, de még Petőfi verseskötetét sem – különösen, ha mostanában kellene mennem, hanem csak néhány szótárt meg régi lexikont. Persze csak akkor, ha egy lexikont vagy több kötetes szótárt egy könyvnek lehetne számítani.

Azt hiszem az *Oxford English Dictionary*, a nagy *Larousse*, meg a nagy *Brockhaus* társaságában jobban el tudnám tölteni magányos napjaimat, mint akár – *horribile dictu* – mondjuk a *varázshegy* társaságában. Ha még az *Encyclopaedia Britannica* egy régebbi, lehetőleg a 11. kiadását, vagy a *Révai Nagy Lexikonát*, de még inkább, ha a *Pallas Nagy Lexikonát* is magammal vihetnem mohóságom kielégítésére, azt hiszem 20-25 évig elég jól meglennék ezen a képzeletbeli lakatlan szigeten, főként ha korlátlan mennyiségű *Gauloises* cigaretta is rendelkezésemre állna.

Ne értsen félre az olvasó, nem akarok az antisznobság szerepében tetszelegni, de szeretném látni azt a megátalkodott Tolsztoj rajongót, aki évente nyolc-tízszer elolvassa a *Háború és békét*, húsz éven keresztül.

Bár elismerem, kivételek is vannak. Latin tanárom mesélte, hogy orosz fogságban egyetlen könyvvel rendelkezett, három évig azt olvasta minden szabad idejében eleinte csak magának – később pedig szép szóra éhes bajtársainak. Fejezeteket tudott kívülről a francia nyelvű könyvből és a rögtönzött magyar fordításból is. A regény sze-

replői ott éltek velük, megosztva a zimankós oroszországi éjszakák szoltsenyicini magányát.

De hogy visszatérjek a kérdéses tíz könyvhöz – nem tudom pontosan, hogyan válogatnám össze őket, egy azonban kétségtelen: a most megjelent *Magyar Értelmező Kéziszótár*¹ feltétlenül köztük lenne.

Mert fájdalom – közvetlen elődjét, *A magyar nyelv értelmező szótárának* hét testes kötetét bizony kiszorítaná az útipoggyászomból.

Nemcsak a súlya, hanem a terjedelme miatt is. Nézzük meg a statisztikai adatokat: a hétkötetes szótár majdnem hét és félezer oldalon 58 000 szót ír le külön szócikkben, míg a *Kéziszótár másfél ezer* oldalon mintegy hetvenezret. Hogy adódhat ez a jelentős különbség? Egyrészt tipográfiai megoldások segítségével: a *Kéziszótár* kisebb betűtípussal készült, másrészt tartalmi tömörítéssel: a hétkötetes szótár mintegy 115 000 szépirodalmi idézetet mutat be az értelmezett szavak jelentésének szemléltetésére, a *Kéziszótár* szemléltető anyagot nem hoz és az értelmezései is rövidebbek.

Nézzünk példákat: VIRÁGKOR az *Értelmező Szótárban* „Valakinek életében, valaminek fejlődésében az a korszak, amelyben valaki testi és szellemi erejének teljében, virágjában van, vagy valami teljes gazdagságában, erejében, hatásában nagyszerű alkotásokkal, eredményekkel kibontakozik”. *Kéziszótár*: „Valakinek, valaminek az életében, fejlődésében a legfejlettebb, eredményekben leggazdagabb időszak”. A *Kéziszótár* meghatározása kétségtelenül rövidebb, tömörebb és ugyanakkor éppen olyan pontos, mint az *Értelmező Szótáré*, amit pontossága mellett egy kicsit körülményesnek is tartok.

Olykor a megfogalmazás nemcsak egyszerűsödött, de szelídült is: ELLENFORRADALOM “A hatalmuktól megfosztott kizsákmányoló osztályok reakciós harca, rendszerint fegyveres felkelés a forradalom vívmányai ellen a forradalom előtti állapotok, saját uralmuk visszaállítása érdekében.” (*ÉrtSz.*) “A reakciós erőknek a megdöntött rendszer visszaállítását célzó felkelése.” (*ÉkSz.*)

De nemcsak azért vinném a *Kéziszótárt* magammal arra a bizonyos sohasem-volt lakatlan szigetre, mert tömörebb, mint hétkötetes elődje, hanem inkább azért, mert mint Kosztolányi mondja: „Van-e a szótárnál gazdagabb, élőbb, lelkesebb valami? Benne van nyelvünk összes szava. Benne van a virágok, ásványok, rovarok, háziállatok és fenevadak, a szerszámok, a közlekedési eszközök és felszerelések, a fegyverek és hangszerek, a mesterségek, a testrészek és a nyavalyák neve. Benne van a gyöngédség és a gorombaság minden árnyalata, az udvariasság és a gorombaság, a szemérem és a trágárság, a szépség és rúttság, az illat és a bűz, a tisztaság és a szutyok, a boldogság és a boldogtalanság, az önfeláldozás és a gyilkosság. Benne van a múltam, a jelenem és a jövőm. Benne van az életem. Benne van a halálom is. Benne van a sorsom.”

Ott van minden a szótárban, csak meg kell keresni. Ott van korábbi életem, ott vannak a hazug jelszavak: álltunk „arccal a vasút felé”, Gerő Ernő, a hídverő *ukázára* gyűjtöttük a vasat és a fémet, mert ezzel is a békét védtük (bár Margitay Pista megjegyezte az osztályban – hogy szerinte a vas is fém – s ezért osztályfőnöki megrovásban részesült), tudtuk, hogy nem rés, hanem erős bástya vagyunk a béke frontján, békeházban laktunk („Ez a ház békeház” – hirdette a rigmus), vigyáztunk, hogy meg ne együk az aranytojáást tojó tyúkot ott az *épülő-szépülő* vas és acél országában.

Ugyanakkor nem volt még *mikrostruktúra*, meg *mélyinterjú*, nem beszéltünk idegen nyelveket *anyanyelvi szinten*, a lelkes és öntudatos DISZ-fiatalok nem hordtak még *miniszoknyát*, nyoma sem volt a *parttalan* realizmusnak, nem vizsgáltuk az irodalmat *komplex* módszerekkel, az irányzatokat még nem neveztük „nemzetközi műszó”-val *trendnek*, nem volt még magyar *design*, csak iparművészet, meg ipari formatervezés, nem voltak még ostoronyeles ívfénylámpák és „kijelölt gyalogos átkelőhelyek”, ahol a Zsigulik nap mint nap elüthetik a 15 éven aluli és 60 éven felüli gyalogosokat, a jégszekrényt sem nevezték még hűtőszekrénynek, a *tinédzserek* is csak kamaszok, meg bakfisok voltak, a vállalati igazgatók sem tudták még, hogy egy szép napon *menedzserek* lesznek belőlük, meg hát a földalattit sem nevezték előkelően *metrónak*, jó ital volt a narancsszörp, ha volt, s bizony

még nem választhattunk a narancsszörp és a *dzsúsz* között (mint egy pincér megmagyarázta a Várban: „a *dzsúsz*, kérem az narancsból készül, a narancslé pedig...” s itt jelentőségteljesen megvonta a vállát), a *zsíroskenyeret* egybe írtuk, a *vajas kenyeret* pedig külön, tudja Isten miért... talán mert csak a „*zsíroskenyér*” fejezett ki egy fogalmat, a *vajas kenyér* pedig fogalom volt...

De nem akarok a jó öreg Gvadányi peleskei nótáriusaként dörmögni, morózus táblabíróként a *nájmódi* ellen, még csak nem is külön véleményt szeretnék bejelenteni, hiszen az itt felsorolt szavak között vannak kifogástalan alkotások – a *hűtőszekrény* pontosabb, mint a *jégszekrény* (már nagyon régóta nem hordanak *jeget* a *jégszekrénybe* a *jegesemberek*) – csak jó alkalomnak tartom a *Kéziszótár* megjelenését arra, hogy néhány változást regisztráljak az újabb nyelvhasználatban.

Mert ez is a szótár erényeihez tartozik – a szerkesztők helyesnek tartották, hogy számos újonnan keletkezett, vagy újabban felkapott szót is felvegyenek a szótár anyagába.

Pl. LIBEGŐ „nyitott, kétszemélyes ülőhelyekkel közlekedő drótkötélpálya”, de nincs még benne pl. az IRÁNYÍTÓSZÁM (az amerikai *zip-code* megfelelője). Az újonnan felvett szavak között igen nagy számban vannak idegen szavak. Ez érthető is, hiszen otthon az idegen nyelvek tanulása és a külföldi utazások drámai erővel hatnak a beszélők nyelvi tudatára.

Nem hinném, hogy egyszerű lenne az idegen *divatszavak* átvételének igen bonyolult pszichológiai, társadalmi és nyelvi okaira rámutatni. Kétségtelenül teljesen más okai vannak az idegen szavak gyakori használatának otthon, mint a külföldi magyarság körében.

Külföldön élők inkább szellemi lustaságból használnak idegen szót – ezt bizonyítja, hogy az idegen szavak legtöbbször egyszerű dolgokat jelentenek és az idegen szerkezetek is mindig nélkülözhetők, „Tyub-bal megyek” (*tube* – földalatti) „az Oxford Streeten szél van” (*sale* – kiárusítás), „bázikus ételeket főz” (*basic* – alapvető, egyszerű); se szeri, se száma a lustaságból eredő tükörfordításoknak: (*taxit vesz, buszt*

cserél, gyomorinfluenzája van, 'taxiba ül', 'átszáll', 'gyomorhurutja van' helyett).

Otthon inkább a *választékosság* igénye, illetve ennek az igénynek elferdült kivételése okozza az idegen szavak hemzsegését nemcsak a nyomtatott szövegekben, de élőszóban is. Hogy ez helyénvaló-e, vagy ártalmas, nem szándékom eldönteni, már csak azért sem, mert a *normatív* nyelvszemlélet mindig is idegen volt tőlem. Ami viszont figyelmet érdemel, az a hazai nyelvészek „skatulyázásának” gondolatmenete.

A szótár a szócikk végén szögletes zárójelben közli az átadó nyelvet, ahonnan a szó származik. Tehát MOCSÁR [szláv], vagy SÚLY [?] ami azt jelenti, hogy a mocsár valamelyik szláv nyelvből, a súly pedig egy ismeretlen nyelvből került a magyarba. Eddig rendben is lenne, hiszen hasznos az, ha egy szótár a szavak eredetére utal. Nagyon gyakran azonban megjelenik egy olyan kategória, amivel nem sokat lehet kezdeni, MOLEKULA után ez áll [nk:fr]. Ez azt jelenti, hogy a szó „nemzetközi” s a francia nyelvben keletkezett.

Leszámítva azt a tényt, hogy a molekula végső soron a latin „moles” tömegre megy vissza, kétségtelenül igaz, hogy a magyar MOLEKULA a francia „molécule”-ből származik, bár nem tudjuk, csak gyanítjuk, hogy valószínűleg német közvetítéssel jött a szó a magyarba.

Mik azok a nemzetközi szavak? A *Kéziszótár* bevezetése ezt a meghatározást adja: „Nemzetközi szónak és vándorszónak azt a szót tekintjük, amely a világnyelvek (angol, francia, orosz, német, spanyol) közül legalább háromnak a szókincsében megvan. A vándorszókat még valamikor a 18. század közepe előtt, a nemzetközi szavakat azóta vettük át.”

Tehát az újabb átvételek NEMZETKÖZI SZAVAK, a korábbiak egyszerűen csak VÁNDORSZAVAK, a SZPUTNYIK [nk:or] kétségkívül így igaz – orosz szó, ami a legtöbb nyelvben megjelent 1957 után. Viszont a PLEXIÜVEG a *Kéziszótár* szerint a németből jön. Elképzelhető, hogy a német volt az átadó nyelv, de a németen kívül megvan

a szó a franciában és az angolban is. (Az 1960-ban megjelent *Idegen szavak szótára* szerint latin eredetű.) Tehát legjobb esetben is ezt kellett volna a szó után írni [nk: ? ném.] De ez sem igaz, mert a plexi görögből vett modern felújítás, mellyel egyfajta törhetetlen „műüveg”-et neveztek el gyártói.

Nyilvánvaló, hogy azt a nyelvet kellene megadni, melyben a szó keletkezett. S a szó azon a nyelvterületen keletkezett, ahol a dolgot megalkották. Fölösleges lenne azon spekulálni, hogy az úrhajózás szavai megvannak-e a franciában, vagy a németben – hiszen az esetek nagy részében a szakszavak az amerikai angolból terjedtek el a többi nyelvben is, mivel az úrhajózás technológiája az USA-ban a legfejlettebb. Nyilván nem ilyen könnyű a dolgunk, ha nem konkrét főnevek eredetét keressük.

A nemzetközi szó fából vaskarika, mivel az etimológia csak történeti – *diakronikus* – szemléletű lehet, egyébként nem lenne etimológia, a nemzetközi szó – ha létezését egyáltalán elismerhetjük, leíró, tehát *szinkronikus* kategória. Nézzünk még egy példát. A hatvanas évek elején villámgyorsan elterjedt egész Európában a “mini”. Leghíresebb és leghírhedtebb terjesztője a *miniszoknya* volt, ma már se szeri se száma a különféle mini összetételeknek.

Azt azonban kevesen tudják, hogy a mini világgjáró útjára egy angol autógyárból indult. 1960-ban a British Motor Corporation, melynek egyik közismert és elterjedt márkája addig a *Minor* volt (a név azt fejezte ki, hogy a szabványméretű kocsijuknak kihozták a “kisebb” és olcsóbb változatát), tervezett egy még kisebb, még gazdaságosabb modellt, a “*mini-minort*”. A gyár forgalmazói a “*miniature*” szót rövidítették *minire*.

A modell igen hamar közismert lett, a közönség megkedvelte, s analógiás névátvitellel az akkoriban alakuló nem szabvány taxikat használó vállalatok kocsijait is *mini-cab*nek nevezték. Nemsokára megjelent a minigolf, a miniszoknya, s az előképző rendkívül aktívnak bizonyult a legtöbb európai nyelvben. Magyarban is megjelent a miniszoknya –

eleinte *aligszoknyának* magyarították az újságok, a humoros és tetszetős szó azonban gyengébbnek bizonyult, mint a miniszoknya.

A hatvanas évek vége felé megjelent a *maxiszoknya* és a *midi* nem sokkal utána. A *maxi* még a *mini* képzelt ellentéte volt. Alkotói a *minimumot* érezték a *miniben*, s a *midi* pedig párizsi divatszalonokban jelent meg a *mini* fonetikai analógiájára a “médium”-ból. Ma már mindhárom roppantul elterjedt, s elképzelhető, hogy bizonyos szóösszetételben nincs meg mindegyik nyelvben (pl. *minigolf* csak az ún. *kontinentális* angolban létezik Hollandiában, Németországban stb.). Az egyik magyar szakfolyóirat is “beugrott” a “minimum” népetimológiának, s ebből származtatja a *minit*, hozzátéve, hogy a németben (!) keletkezett. A *Kéziszótár* már a helyes etimológiát közli [nk:ang]. Az előképző ma is hatékony, a legtöbb nyelvben ma is alkotnak vele új szóösszetételeket. Helyes-e nemzetközi szónak nevezni? Kétségtelenül nem, mivel *külön* “nemzetközi nyelv” – ahol keletkezhetett volna, nem létezik. (Tudom, hogy az eszperantó hívei megsértődnek, pedig az eszperantó *sem* nemzetközi nyelv, hanem *mesterséges*.) A *mini* angol nyelvterületen keletkezett, alapszava pedig valamelyik újlatin (legvalószínűbb a francia) nyelv közvetítésével a latinra megy vissza.

A “nemzetközi szavak” kategóriájának bevezetése már csak didaktikai szempontból sem kívánatos. A “művelt közönség”, aki a szótárt forgatja, arra a következtetésre jut majd tévesen, hogy a “nemzetközi szavak” használata valami rangosító jelkép (*státus szimbólum*) s a külföldre utazóknak igyekezniük kell majd “nemzetközi szavakat” használniuk s akkor beszédük nemcsak előkelőbb lesz, hanem érthetőbb is.

(Anekdótának is beillik: egy pesti látogató, aki angolul nem tudott, a londoni Diplomát Hotel nevét oroszosan *Gyíplomátnak* ejtette). Mert ne felejtjük el, a nyelv nem csak a gondolatközlés eszköze, hanem egy sokrétűen alkalmazott önkifejezési mód is, mely egyben azokról a belső történésekről *is hírt közöl*, amiket a szigorúan vett nyelvtani kategóriában leírható képletből nem tudunk kiolvasni. Ha azt mondom: a személyiség a verbális kommunikáció közben az egót projektálja és ezt a grammatikai struktúra analízise nem hozhatja felszínre –

mindjárt megért a művelt olvasó nemcsak Párizsban, de talán még Budapesten is.

A szakmai zsargon burjánzása nem új jelenség és nem csak a magyar nyelvre jellemző – itt csak azt szeretném hangsúlyozni, hogy nem tartom túl szerencsésnek sem a *Magyar Nyelv Történeti–Etimológiai Szótárában*, sem pedig az *Értelmező Kéziszótárban* azt a megoldást, hogy a NEMZETKÖZI SZÓ kategóriát bevezették. Egyrészt, mint erre rámutattam, a NEMZETKÖZI SZÓ nem etimológiai kategória, másrészt, és ez a fontosabb érv, mert olajat önt a tűzre – mivel a szótárt forgató “művelt nagyközönségben” öntudatlanul is azt az érzést táplálja, hogy ezekkel az árvalányhajasan kiejtett német, francia, vagy angol szavakkal valahol bekapcsolódnak a “nemzetközi világ” vérkeringésébe. Pedig hát ezeket a szavakat a *buta* külföldi nem érti meg, hogy is értené meg, hiszen teljesen másképp ejti!

A fő kifogás mindig az volt, hogy “ezt kérem nem lehet olyan jól mondani magyarul”. Persze, hogy nem lehet, de ez nem a magyar nyelv hibája. Két példával szeretném megvilágítani, mire gondolok.

Vagy tíz évvel ezelőtt egy magyar mérnökcsoport kirendelt tolmácsa voltam Észak-Angliában. A magyar állam egy teljesen berendezett vegyi gyárat vett meg és kiküldött néhány vegyészmérnököt, hogy az eladó vállalat a helyszínen tanítsa be őket az új készülékek kezelésére.

Kiküldetésem előtt megvettem a *Műszaki Értelmező Szótár* megfelelő kötetét és szorgalmasan készültem. Az előadásokat azonnal a helyszínen fordítottam: azaz szimultán tolmácsoltam. Nem is lett volna semmi baj, nem akadoztam, mert a fontosabb szakkifejezéseket megtanultam.

Mégis észrevettem, hogy mikor mérnökeim egymás közt beszélgetnek, egészen furcsa szavakat használtak. “Te, Jóska, ugorj már oda, nézd meg mi van a kontrollpanelen” – mondta egyikük. Én mindig *vezérlőtáblát*, illetve *műszerfalat* fordítottam, ahogy a helyzet megkívánta.

Máskor azt hallom: “Szigyu, lekoppintottad már a primér furnic dátáját?” Alanyt, állítmányt megértettem: Szigyu – Gyuszi mint iskolai ragadványnév, “lekoppint” 'lemásol' értelemben használt játékos kifejezés, főként műszakiak között. (Nyilván a “lekopíroz” szóból rövidült.) A “primér furnic”-ot is megfejtettem egy idő után (angol: *primary furnace* előbontó kemence). Én mindig *előbontó kemencét* fordítottam, s derengő kémiai ismereteim alapján a jelentését is megfejtettem: az a hely, ahol hő segítségével bizonyos vegyi folyamatok megindítását segítik elő. Nem esküszöm, hogy meghatározásom szabatos, de a magyar szó körülbelül ezt fejezi ki, s azt minden átlagosan művelt magyar felnőtt megérti. Az átlagosan művelt magyar felnőttnek ez teljesen kielégítő. Hogy pontosan mi történik, azt tudja a vegyész-mérnök, s mást nem is érdekel.

A kíváncsiság azonban nem hagyott nyugodni, s ezért munka után elbeszélgettem a mérnökökkel többször is a fordítás kérdéseiről. A *Műszaki Értelmező Szótár* kifejezéseit ismerték, de kézlegyintéssel intézték el, “Öregem, hova gondolsz, túl hosszú, nevetségesen pontoskodó” – meg hasonlókat mondtak.

Végső érvük mindig ez volt: “Ha én most itt megtanulom a nemzetközi szakszavakat, egy kis nyelvtan után fogom tudni olvasni a szakszövegeket.” Azt már csak sörözés után tették hozzá, hogy különben is az otthoni kollégák – már, akik nem tudnak angolul – milyen irigységgel fogják nézni az egymás között varázsszavakként pattogó “furnic”-ek és “kontrollpanelek” görögtüzes villogását.

Az egyszerű melós pedig nyilván úgy tiszteli majd a mérnök urakat, ahogy a táltost tisztelhatték besenyő hadifoglyok a 9. század közepén.

Persze, van az éremnek másik oldala is. Az egyes idegen nyelvekből magyarított szakszavak valóban túl hosszúkra sikerülnek. S ez a másik példám. Egy angol vagy amerikai üzemben van egy műszer-tábla, s azon van egy gomb, amit meg kell nyomni, s akkor egy folyamat leáll vagy beindul. Tehát kialakul egy képzet “a gombról, amit meg kell nyomni”.

Mit csinál az angol mérnök? Azt mondja, hogy “push button”. Ezt az eastendi munkás éppen úgy megérti, mint a csikágói autógyárban dolgozó néger. Benne van, hogy mit kell csinálni, mivel a “push” igenév-szó tehát jelenti azt is, hogy “nyomás”, meg azt is, hogy “nyomd!”

Magyarban kétségtelenül nehezebb, mivel a végzésekkel jobban körülhatároljuk a szót, leszűkítjük az információtartalmat. Hogy mi lehet egy *push button*ből, azt egy elegáns budapesti bérház liftjében fejtettem meg, amikor véletlenül egy apró betűvel telenyomtatott falragaszra tévedt a szemem. Ez volt a nagybetűs cím: “A tologomb vezérlésű felvonók működtetési elve.”

Hát igen, itt van a baj. A tologomb vezérléssel. Mert e kiáltvány megszövegezője a “nyomógombot”, vagy “tologombot” túlságosan alpárinak találta, s ezért kétségtelenül nagyon szabatosan, de *leírta* a folyamatot, nem törődve azzal, hogy ezzel bizony még az idegenbe szakadt honfitársát is mosolygásra kényszeríti, nem beszélve a belföldi felvonó-forgalomban járatos honfitársról, aki már csak fáradtan legyint a legújabb “kiszerekt” hivatalos nyelvtékenkedésre.

Az ilyen szóburjánzásokat az átlagember képtelen megjegyezni. Szándékosan nem írok egyszerű embert, vagy még inkább “a népet”, mert ebben valami olyan osztálymegkülönböztető pökhendiséget érzek, a nadrágos emberek valami olyan kivagyiságát, amit a szocialista társadalom *csinovnyikjai* és *apparatsikjai* éppen olyan dölyfös rátartissággal tekintenek természetesnek, mint valamikor a szolgabíró, vagy a segédjegyző. S ezek a megnemértett szavak, meg a nemzetközi szavak a társadalmi megkülönböztetésnek olyan támaszai és talpkövei, melyekkel ezeket a megkülönböztetéseket a szocializmusba is sikeresen átmenthetjük.

Hamis lenne a kép, ha azt állítanám, hogy az itt leírt jelenségek ellen a nyelvészek odahaza nem küzdenek tudásuk, ismereteik és meggyőzőképességük teljes latba vetésével. A televízió és a rádió nyelvművelő előadásai, az újságokban megjelenő közlemények mind ezt célozzák és szolgálják.

Nemrégiben a tudós költő, Keresztury Dezső emelte fel szavát az *Élet és Irodalomban* a szakmai tolvajnyelv, vagy ahogyan ő nevezi nagyon találóan “a madárnyelv” elharapódzása ellen. Hűvös és tárgyilagos okfejtéssel mutat rá, hogy nyelvújításra állandóan szükség van, nem holmi “magyarosság” érdekében, hanem mert “a nemzetközi szavak” elterjedésében ő is a gondolkodásbeli restséget látja, mert “egyszerűbb az idegen nyelvű forrásokból átvenni a megjelöléseket, mint végiggondolni a magyar kifejezés lehetőségeit”.

Ezzel szemben viszont a normatív nyelvészek egy jelentős csoportja nemcsak Kazinczyék nyelvújítását ítélte el, s ítéli el mai tanítványai is ennek az iskolának, hanem nem hajlandók tudomásul venni, hogy a nyelvújítás *permanens forradalom*, amire állandóan szükség van.

Lehetetlen Pázmány és Bornemisza nyelvén nemcsak az űrhajózásról, de egy távfűtéses lakás berendezési gondjairól is beszélni. Ezt az igyekezetet tükrözte és tükrözi a középiskolai oktatás, mely a *nyelvszemléletet* s nem a *nyelvérzéket* alakítja ki a személyiségfejlődés legfogékonyabb korszakában. (Egy barátom mesélte, mikor Lukács Györgyöt fordított magyarra, a kiadói lektor azt a jó tanácsot adta neki, olvasson Arany János prózai műveit, hogy stílusa javuljon. Arany Jánost én is nyelvünk egyik legnagyobb művészenek tartom, de kétkélek, hogy Lukács György fordításánál egy fikarcnyit is segítene az ő nemes veretű prózája.)

A nyelvszemlélet így is kettős arcú lesz: egyrészt mindenki tudja, milyen a “szép magyar stílus” (kerülni az idegen szavakat, -andó, -endő a magyarban nem használandó, a szenvedő szerkezet magyarban nem használatos, “de”-vel és “és”-sel nem kezdünk mondatot, a magyar ember egyszerűen gondolkodik, s ezért nem használ körmondatot, időnként helyes valami népi fordulatot beiktatni a szövegbe: “*kitették a szűrét a Vörös Csillag Traktorgyárból*” –jelentette a Rádió egy osztályidegen elem eltávolításáról, “X. Y. revizionista csak *átabotában* ismeri Marxot”, stb.) másrészt a mindennapi életben gyakran pontos megfogalmazásokra van szükség, finom technikai megkülönböztetésekre, mert különben súlyos félreértések adódhatnak termelési folyamatokban, amin azután sem népi szólásokkal, sem Mikes Kele-

men prózájával nem lehet majd segíteni. Ilyenkor csak a NEMZETKÖZI SZAVAK segítenek. Ott nincs félreértés.

Ha egy szakember a magyar *design*-ról (vagy gyakran *dizájn*-ról) beszél, mint az elmúlt hónapokban dúló vita is megmutatta, ott nem lehet hamukázni, hogy ipari formatervezés, meg ez-az, mert ugye, az angol cikk szerint “a „design” egy nehezen megfogható kifejezés, oly ravasz, hogy ennek az angol szónak nincs semmi közvetlen megfelelője sok idegen nyelvben. Mégis az alapja a művészet minden formájában, minden alkotásnak”.

Nem tudom, hány idegen nyelvet beszél az illető amerikai hölgy, akitől az idézet származik. Nem is fontos. A fontos az, hogy valahogy le kell fordítani ezt a “nehezen megfogható kifejezést”, ha nyelvünk öntörvényűségét tiszteletben akarjuk tartani, még ha a hölgy helyteleníti is. (Németre is le kellett fordítani: *Formgestaltung*.) A magyar *design* vitájából csak az derült ki, sokakban nincs elég *nyelvi öntudat* ahhoz, hogy magyar kifejezéssel helyettesítsék “a ravasz angol szót”.

Mert a formatervezést – igaz, hogy nem tudták szegények, hogy mit cselekszenek – már a bicskával faragó alföldi pásztorok is művelték, amikor sótartót vagy ostornyelet készítettek. Persze nem nagyüzemi szinten.

Ha ezek után a szakemberben megvan a nyelvi öntudat, s “gyárt” magának szakszót, abból megint baj lesz. Mert akkor a nyelvészekről kap leckét.

Valamelyik nyáron Szilvásvárad környékén jártam, s a formailag egészen jól megtervezett Ikarusz autóbusz úgynevezett “panorámaablakain” szemléltem szűkebb pátriám, a Bükk-hegység – nekem legalábbis – ma is varázslatos, szelíd lankáit, ligetes tisztásait és rejtelmes kékbe vesző távoli erdeit. Éppen azon gondolkoztam, hogy Jókai a Szabadságharc után erre bujdoshatott, s hogy én ezt nem tudtam, mikor gimnazistaként sílécen jártam be a környéket. De hallom idegenvezetőnk szavát: “S most tessék balra nézni, itt látható Észak-Magyarország legnagyobb víztározója, vagy víztárolója, nem is tudom kérem, hogy

mondjam helyesen... mostanában olyan sok ilyen csinált-szót hallunk meg látunk... az embernek tiltakozik a nyelvérzéke, kérem szépen... Nevetséges... víztározó... de hát én nem azért vagyok itt, hogy ezt eldöntsem,... majd talán az Önöket kísérő nyelvész, a szakember, ugye... majd az kérem szépen megmagyarázza, hogyan is állunk ezzel a víztározó–víztárolóval... szóval folytatom.”

Amikor befejezte, átadta a mikrofont a valóban bennünket kísérő nyelvőrnek, aki azután szabatosan elmagyarázta, hogy nemcsak *fölösleges* a víztározó, de amellet helytelenül is van képezve, meg nem is magyaros. Egy idő után én is elkezdtem gondolkozni (vagy gondolkodni? – nem is tudom), mert valahogy nagyon nem tetszett az orákulumszerű kijelentés a nyelvésztől, miszerint “helytelenül van képezve”.

Bevallom, a szó nekem sem tetszett, de ettől még lehet helyesen képezve. Kezdttem analógiákon gondolkozni: tár, tároz, tárol; víz, vizez, vizek. Nem kell magyaráznom a különbséget a vizek és a vizek között.

Mindkét igeképző az ún. aktív igeképzők közé tartozik. Miért lenne helytelen a tároz, mikor raktározunk? Az *elraktározott* ismereteket a fejünkben *tároljuk*. Fekete mellett aztán elbeszélgettem nyelvőrünkkel, aki igencsak foghegyről felelgetett dilettáns ellenvetéseimre. De néhány kérdésemre nem tudott válaszolni. Nem tudta, hogy vízügyi szakemberektől származik-e a víztározó, vagy közismert jól értesült pesti újságíróktól.

Nem tudta továbbá, hogy két vagy egy dolgot neveznek-e víztározónak: azaz a víztárolókat nevezik-e újabban víztározóknak. Egyszóval, semmi lényegeset nem tudott. Nem hagyott nyugodni az ügy. Véletlen folytán van egy magas beosztású vízügyi szakember ismerősöm. Ahhoz fordultam felvilágosításért. Nem tudtam elhinni ugyanis, hogy ugyanazt a dolgot nevezzék két szóval a vízügyi szakemberek. Nyilván jelentésmegkülönböztető szerepe van a két szónak.

A vízügyi szakértő azután felvilágosított. Különbség van a víztározó és a víztároló között. Fontos különbség. Ma már benne van az Értelmező Kéziszótárban is: VÍZTÁROZÓ: “Nagy, rendszerint tó nagyságú víztároló.” VÍZTÁROLÓ: “Vízzáró tartály, medence.”

Tehát a víztározó a rezervoár magyarítása, a másik pedig egyszerűen egy kisebb medence. Völgyzáró gátak nélkül.

A történet mozzanatai miatt tanulságos. Ha új szót hallunk, majdnem mindig viszolygunk. Nyelvérzékünk hagyományőrző, tiltakozik minden újítás ellen. Jó is, hogy így van, mert ellenkező esetben az új szavak olyan mértékben szaporodnának, hogy egy idő után képtelenek lennénk lépést tartani és nem értenénk meg egymást. Az új szavak mindig egy határozott igényt elégítenek ki, s ebből logikusan következik, hogy a társadalomnak abban a rétegében vagy csoportjában keletkeznek, ahol erre szükség van.

Ami nagyon fontos különbségtétel a vízügyi szakembereknek, egyáltalán nem számít egy taxisofőrnek. A probléma csak akkor jelentkezik, ha a nyelvésznek sem számít. Mert a nyelvésznek – főként tekintélytisztelő társadalmakban – van szerepe a nyelvi normák kialakításában; s nagyon kevés a más szakmát jól ismerő nyelvész – ők általában a nyelvtörténetet és a népnyelvet ismerik, meg a divatos nyelvészeti elméleteket.

Végső soron szerencsére, mindig a közmegegyezés dönt, a közönség döntötte el, hogy a nyelvújítás VILLANY szava belekerült mindennapi szókincsünkbe, a hasonlóan képzett ÉLENY (oxigén) pedig kiveszett; hogy az óvoda ma is él, a tanoda pedig divatjamúlt, hogy HADSEREGről beszélünk, de néha stiláris meggondolás alapján elődjét az ÁRMÁDIÁT is használjuk.

A szavak életével foglalkozó tudománynak még sok mindent kell felderítenie. Az idegen szavak pártfogóinak egy része gyakran felkiált, az idegen szó azért jobb, mert egyszerűbb, rövidebb, mint a hosszú magyar megfelelője.

Milyen egyszerű lenne, ha ez így lenne! A nyelv nem a formális logika szabályai szerint működik. Ezt a magyarázatot csak kitaláljuk, mert logikusnak tűnik. A HÍR rövidebb, mint az INFORMÁCIÓ, igaz, hogy szemantikailag túlterhelt, mégis használjuk az utóbbit is. Az ÜZLET éppúgy kétszótagos, mint a business, s ezt is használják az előkelősködő hazai üzletemberek.

A példákat mindkét irányban lehetne szaporítani, s más nyelvekben hasonló tendenciákat ismerhetünk fel. Talán Csoóri Sándornak van igaza, aki nemrégiben így írt a Tiszatájban:

“Valamivel nagyobb figyelem és a mostaninál erősebb nyelvi öntudat, s amire van szavunk, azt magyarul mondhatnánk, amire nincs, használnánk helyette a jövevényszót vagy az idegent. De azt hiszem, ezzel a módszerrel már csak elvileg tudnánk a sebeket gyógyítani. Ideig-óráig. Aztán újra felfakadnának. Van bőrbetegség idegi eredetű is. Az idegen szavak mértéktelen elszaporodását is egy ilyen mélyben munkáló idegbetegség okozhatta. Gyógyítani ilyenkor az egész szervezetet kell. Magyarán szólva: az idegen szavakat úgy lehetne könnyedén kerülni, ha a mondat-, illetve a gondolatfűzésünknek nem lenne rájuk szüksége.”

Ez a “mélyben munkáló idegbetegség” rejlik az idegen szavak mögött, tehát ezért lettek most ilyen előkelően NEMZETKÖZI SZAVAK. Tüneti jelenség, ami súlyos bajokat takar. Ezt a megállapítást föltétlenül valósnak érzem, s hiszem, hogy gyógymódja nem a nyelvészek orvosságos zacskójában rejlik. Már csak azért sem, mert a nyelvészek szeretnek arról beszélni, hogy a nyelvet művelik, a nyelvet ápolják.

S ez az igazi kórisme: mert egy nyelvet sem kell művelni, s a magyar nyelvet sem kell ápolni. Nem a nyelvet kell művelni, hanem az agyvelők barázdáit, azt az idült nyelvi kisebbségi érzetet, melyben a mai magyar társadalom tollforgatóinak egy része szenved. Nem kell a magyar nyelvet ápolni, mert a magyar nyelv nem beteg.

Betegek viszont az újságírók, akik mélyinterjút készítenek egyszerű emberekkel, akik igencsak épkezláb módon, érzékletesen, megható

pátosztalansággal elmondják az életüket – s nem ők, de a század tehet róla, hogy rémregényként vagy sorstragédiaként olvassuk – s ezek elé a szép szövegek elé a mélyinterjúvoló egyedek, szakhalandzsa madárnyelvükön, álpszichológiai értelmetlenségeket biggyesztenek, s förmedvényük obszcénitása ordító ellentétben áll a lemeztelenített emborsorsok hétköznapi tragédiáival.

Villámcsapásként hat ez a felismerés minden ép ízlésű olvasóra, aki maga pirong, szégyenkezik a nyilvánosan megszégyenítettek helyett.

Betegek továbbá azok az izzadó tenyerű televíziós személyiségek, akik, hogy képzelt szellemi fölényüket fitogtassák, nyílt színen lemagázzák a népet, lepéterbácsizzák, lemariskanénizik őket, mintha valami csökkentett szellemi képességű otthon lakóihoz beszélnének, azaz megadják a módját, mert ugye, ők tudnak a nép nyelvén is beszélni; és betegek továbbá azok a közfirkászok, akik még mindig nem tanulták meg, hogy civilizált nyelveken a nekrológokat az elhunyt halálozási dátumával szokták kezdeni – mert ugye, nem kell az olvasót filológiai adatokkal terhelni; betegek azok a kritikusok, akik az első könyves fiatal írók vállát megveregetik, s azután íróvá avatják őket, – maga nagybányai Horthy Miklós sem avathatta vitézeit rangosabban; betegek azok a tejfelesszájú írójelöltek, akik önmagukról nyilatkozva ilyen kifejezéseket használnak: “életművem ebben a szakaszában”, “verseim kiérlelése”, “költői fejlődésem”; betegek továbbá azok a szaktekintélyek, akik a “nagyközönség számára, könnyed és népszerű módon” írnak bonyolult kérdésekről, amikről az egymás közt dúló szakmai vitákban nem mernek állást foglalni, de itt félmondatokban odavetik, hogy “a történettudomány mai állása szerint”, vagy “ahogy a szaktudományban nevezik e jelenséget”; de azok is betegek, akik mikor elemző irodalmi tanulmányt kellene írniok, “helyszükére” hivatkoznak, meg “nem akarják az olvasót a szerző érdemeivel terhelni”; betegek azok is, akik a millenniumi petárdaröpködtetést megszégyenítő sebességgel kaparják elő pityipalkó születési dátumát, hogy a 185. évforduló alkalmával a díszmagyaros, kacagányos és párducbőrös úri Magyarországot lepipálva ünnepelhessék tintát fröcsögtetve, nyomdafestéket nem szánva a kukoricalevél feldolgozásának első méltatlanul elfelejtett magyar úttörőjét; meg hát azok is csak betegek,

akik önagyonülésezésük eredményeit teszik közzé tudományos dolgozatokban vitatva, hogy a mondatberekasztó pontot a szögletes zárójelen kívül, vagy belül kell-e kitenni a könyvtári címleírásokban, bár még egyetlen egy magyar könyvtárnak sincs nyomtatott katalógusa, s mire az alapelveket kidolgozzák, talán már nem is lesz szükség rá; továbbá azok is betegek, súlyos nyelvbajban szenvednek, akik tejjel-mézzel folyó aranykalászos búzarengetegekről regélnek külföldi nyelvtársaiknak, elhallgatva, hogy a légszennyeződés következtében egyes ipari központok fölött sárgás sötétség terjeng délben; de a legbetegebbek azok a szemforgató tollforgatók, akik mihelyt tudtukra adják, hogy kétszer kettő nem hat, hanem már csak öt, rögtön hozsannázni kezdenek, mert azt már elképzelni sem tudják, hogy kétszer kettő négy is lehetne...

Nem a magyar nyelvet kell tehát ápolni, hanem ezeket a nyelvbajosokat, mert az ő nyelvükben nem élhet a nemzet.
(1974)

¹ *Magyar Értelmező Kéziszótár*. Szerkesztette: Juhász József, Szőke István, O. Nagy Gábor, Kovalovszky Miklós. Akadémiai Kiadó, Budapest 1972.

(*Nyugati Magyar Esszéírók Antológiája, EPMSz, 1986*)